

CSÁKÍ, Eva (2014). “Türk Bilgelerine Dair”. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*. 26-28 Mayıs 2014. Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir, ss.381-385 (<http://bilgelerzirvesi.org>).

Éva CSÁKÍ*

TÜRK BİLGELERİNE DAİR

Bir Macar Türkoloğu ve aynı zamanda Türkçe – Macarca ve Macarca – Türkçe sözlüklerin yazarı olarak asırlar öncesinden Mahmud Kaşyarî'nin, diğer Türk en ileri gelen alimlerinin hayranı olarak Türk Bilgelerinden konuşabilmem bir ödevdir. Onları ve miras kalan eserlerini sürekli kendi öğrencilerime öğretmem bir borç bilirim.

Macar Bilimler Akademisindeki Eski Macar Tarihi araştırma gurubunda çalıştığımda Hıristiyanlığa kavuşmamış Macar ve İslamiyetten önceki Türklerin ilişkisi üzerine ve onun neticesi olan Macarca'daki Eski Türk alıntı kelimeleri üzerine uzun ve pek detaylı bir çalışmaya katılmıştım. On beş senedir Eski Türk – Macar İlişkileri konusunda fakültemizde ders vermekte olduğumdan

Mahmud Kaşyarî onbirinci asırda Türklerin yeni müttefiği olan Bağdad halifesinin kullanabilmesi için *Dīvānu Lugāti't-Turk*'u yazmasaydı, bugünkü manevi dünyamız çok daha fakir olacaktı. Çünkü deminki sözlüğünde o dönemin deyim, atasözü, hele türkülerine de yer verip bize birçok şey miras bırakmıştır. Eski Türkçe atasözlerinden Alp çerigde, bilge tirigde” (I, 3388), “Kuş kanatın, er atın” (I, 34) – gibi az ve öz özelliğe sahip cümleler düşünce tarzından başka, cümle yapısından da örnek sağlamaktadır.⁷⁵ Eski Türkçe şiirlerin çoğu ise dörtlüklerden ibaret olup her mısradan en çok yedi (4+3) hece vardır.⁷⁶ Konusu alp eren, avcılık, aşk ve tutkulu seveda, savaş ve savaşçı, ve saire, yani hayatın her kesitinden birer resim sergilenmektedir.

---

* PhD. Péter Pázmány Katolik Üniversitesi, Budapeşte, Macaristan.

⁷⁵ En eski Macar atasözleri de tam bu tür eksikli cümlelerin özelliklerini taşımaktadır: „Madarat tolláról, embert barátjáról” ’Kuş kanattan, insan dostundan’ [bilinir].

⁷⁶ En eski döneme ait olan Macar şiiri de tam bu şekil ile bilinir, kaffyesi bile çok benzemektedir.

Kaşyari'nın bu büyük eserinin 2007'de tekrar basılmış nüshasında pek çok değerli detaya rastladım. Eski Macarca'ya Eski Türkçe'den giren alıntı kelimeler birçok atasözünde de mevcuttur: „*alımçı arslan, berimçi sıçgan*” – alacaklı, alacağını isterken aslan gibidir, borçlu ise korkudan sıçana benzer (139) – işte bu atasözündeki hayvanların ismi bugünkü Macar dilinde aynen budur.

Alp 'yiğit, kahraman, bahadır' (139) kelimesiyle ilgili aşağıdaki örnek de gösterilir:

<i>Alp er tonga öldi mü</i> <i>Esiz ajun qaldı mu</i> <i>Ödleg öçin aldı mu</i> <i>Amdı yürek yırtılır</i>	Alp er Tonga [Afrasiyab Han]öldü mü Kötü dünya kaldı mı Felek öcün aldı mı Şimdi (ülkesinin kederi ve feleğe duyulan öfkeyle) yürek yırtılır (139)
---	--

Yalnız çevirideki *ödleg* > kelimesinin anlamı felek değil de 'zaman'dır (369). Macarlar'ın zaman anlamındaki kelimesi > *idő*, tam Türkler'den verilmiştir, onda dil tarihimizin gereği çeşitli sesler değiştirilmişse de bunlar hep kurallı farklardır.

bilge 'zeki' (188) sözünün örneği ise:

<i>bilge erig edgü tutup sözün eşit</i> <i>erdemini öğreniben ışqa sür-e</i>	Bilge kişiyi iyi tut, onun kalamını dinle Erdemini öğren ve bunu uygula (188)
---	--

Eski Macar atalarımızın da hoşuna gidip hem *edgü* > Macarca: *egy* ‘aziz’ hem *erdem* > Macarca *érdem* kelimesi kendi dillerine ödünç alıp saklamışlardı.

Tablo çok daha zengindir. Aşağı yukarı bu Eski Türkçe’den Macarca’ya alınmış ödünç kelimeler sayısı dörtyüzden fazla ve hayatın tüm alanlarını içeren her konuyu içermektedir. Macarlar ve Türkler eskiden ortak bir kültür oluşturup ortak değerlere sahip çıkmışlar. Kelimelerin sayesinde anlaşılır ki bir dönem bu iki halk birbiriyle ortaklaşa yükselmişlerdi.

En eski zamanlardan beri Orta Asya’da göçebe hayat sürdüren Türkler oluşturdukları kendi eski inanç sistemlerin sayesinde heterodoks İslam’a kavuşmuştur. Dışarıdan değil, önceki dinleri vasıtasıyla (Ocak 2012:49) ta Balkanlar’a kadar bu senkretist dini ulaştırıp yaşatmışlardı.

Turkestan’daki Ahmet Yesevi’nin türbesine ziyaret ettiğimizde çok etkilendik. 12nci asırdaki Ahmet Yesevi’nin öğretisi (*Divan-ı Hikmet*) Yesevilik şeklinde, müridi denilen Hacı Bektaş Veli’ninki ise Bektaşilik’te yüceltilmiştir.

Hikmetler – tam 153 tanesi şiir şeklinde en son Turkestan’da yayımlanmıştır – taptaze olup beni en çok Trakya’da derlediğimiz nefeslere hatırlatmışlardı⁷⁷. İlk hikmetinde Yesevi hemen altmış üç yaşına kadar gördüğü dünyanın faniliğinden ve özünün cahilliğinden anlatmaktadır.

No 52-nin ilk dizesi: *On segiz miş âlemde qayran bolıan yaşıqta* gibi devam etmekte. Zikir eyle, „zikr ayt.., hürmat qılııl” – gibi öğütler vermiştir.

Kısa şeklinde *Makalat* olarak bilinen eser Hacı Bektaş Veli’nin hayatla ilgili 13üncü asırda verdiği öğütlerini içermektedir. Dervişin özellik ve görevlerinden, talibin özellik ve görevlerine kadar, insan çeşitlerinden⁷⁸, fakirliğin ne olduğundan, evliya ve ariflerden, mucizelerden konuşmaktadır. Benliğin ne kadar fena olduğunu ve ondan bir an önce kurtulmak gerekliliğini anlatmaktadır (HBV 2004:27).

⁷⁷ “Sistematik bir analize tabi tutularak değerlendirilememiş muazzam bir edebiyat” (Ocak 2012:64-5).

⁷⁸ Beş çeşit insandan konuşur: 1. kerim ‘yemeyip yediren’, 2. cömert ‘hem yiyip hem veren’, 3. cimri ‘kendisi yer ama kimseye vermez’, 4. kötü, 5. rezil (HBV 2004:30).

HBV'nin Velayetnamesinden⁷⁹ (Duran – Gümüšoğlu 2010:469) öğrendiğimiz gibi: “Hünkâr Hacı Bektaş Veli Sulucakarahöyük'e yerleştiği zaman Ahi Evran henüz Kırşehir'e gelip yerleşmemişti, daha sonra yerleşti.” Her ikisi birçok keramet gösterip bol bol velayetleri varmıştı. Onlar birbirlerine büyük bir sevgiyle bakmıştılar.

HBV'nin birçok önemli öğretisinden belki de en önemlisi budur: „Genç öğrenciler yanımıza geliyorlarsa temiz bir kalp ile gelsinler. Böyle gelmeyeceklerse dönüp geri gitsinler. Aksi halde onlara zararımız dokunur.”

Hem Yesevi hem Hacı Bektaş-i Veli'nin öğrettiklerinin temelinde insan ve Tanrı varken Kaşyari'nin de sözlüğünde yer alan fani dünya motifinden pek çok şey anlaşılır.

21ci yüzyılda geçerliliğini savunan sekiz asırdan önce yayılmış bir düşünce ve davranış sisteminden neler öğrenebiliriz? Var mı bize hala Ahiliğin herhangi bir mesajı? Evet, yeni nesil için yaşlılara sorumluluk düşmez mi? Genç nesillere her türlü maarifetimizden örnek göstermek gerekmez mi? Bizim de tanıklık ettiğimiz hoşgörüden, iyi niyetten öğretebilirsek, netice olarak onlar da yaşlıları daha iyi anlayabilir.

Sonuç

Macar ve Türk halklarının arasındaki bağ tarih boyunca ortada olmakla beraber, bugünkü milletlerimiz cumhuriyetin şemsiyesi altında, fakat her iki milletin çok eskilere dayanan farklı dinin oluşturduğu kültürü olmuştur. Unutmamak gerekir ki Macarlar Hristiyanlık, Türkler ise İslamiyete kavuşmadan önce ortak bir kültüre sahiptiler. Bunun tanıklığını eski Türklerden ödünç aldığımız yüzlerce Macarca kelime göstermektedir, Bunlardan şimdi *yas* (Macarcasi *gyász*), *ädgü* (M. *egy*) ve *erdem* (M. *érdem*) kelimelerine dikkatınızı çekmek isterim.

Türk kültürünü, Anadolu uygarlıklarını düşünürken akla çok zengin bir tablo gelmektedir. Orta Asya'dan Anadolu'ya yerleşen Türklerin herşeyden önce tabiata, Gök Türke tapmaları, ataerklilik, şamanist⁸⁰ olduklarını kanıtlamaktadır. Ancak onlardan önce de

---

⁷⁹ On üçüncü yüzyılda yaşamış Hünkar Hacı Bektaş Veli'nin Türkistan'dan Ahmed Yesevi'nin yönlendirdiği Anadolu'ya gelişiyile başlayan vefatını de anlatan bu eşsiz eseri yakın bir geçmişte yayına hazırladılar (Duran – Gümüšoğlu 2010:469).

⁸⁰ Çin kaynaklar Gök Türkler arasında şamanizm bilinmiş olduğunu söyler (Ögel 1984: 165). Türk tarihçilerden (Temren 1997:103), (Ocak 1996:97) başka, birçok araştırma bunu vermiştir.

Anadolu’da ne kadar çok, yüksek seviyeye ulaşmış uygarlığın inanç sistemi takip edilebilir inanılır gibi değil. Oysa bu zenginliği yeterince tanımamakta ve bu zenginlik hakkında yeterince konuşmamaktayız.

Kaynakça

- Aytaş, G. (ed.) (2010), Hacı Bektaş Veli Külliyyatı, Fevaid, Fatıha Suresi Tefsiri, Besmele Tefsiri, Makalat-ı Gaybiyye ve Kelimat-ı Ayniyye, Makalat, (Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları Araştırma Dizisi) Ankara.
- Duran, H. – Gümüšoğlu, D. (2010), Hünkâr Hacı Bektaş Veli Velayetnamesi, (Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları Araştırma Dizisi) Ankara.
- Hacı Bektaş Veli, (2004), Makalat-ı Gaybiyye ve Kelimat-ı Ayniyye, Ankara.
- Iasauı, A. ,(2010), Diuani Hikmet (audarma, transkripcija, mätin, sözdik) Türkistan.
- Kaşgari, M. (2007), Divanü Lugati’t-Türk. R. Dankoff’un J. Kelly’nin katkılarıyla yaptığı çeviri ve notları temel alarak. Türkçe çeviri ve düzenleme S. T. Yurteser ve S. Erdi. İstanbul, Kabalıcı Yayınevi. ISBN 975-997-013-9
- Ocak, A.Y. (2012), Türkler, Türkiye ve İslam, Yaklaşım, Yöntem ve Yorum Denemeleri, (İletişim Yayınları 549) İstanbul.
- Ögel, Bahaeddin, (1984), İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre. 2. Baskı. (Türk Tarih Kurumu Yayınları VII:42a) Ankara.
- Sipos, János – Csáki, Éva (2009), The Psalms and Folk Songs of a Mystic Turkish Order. The Music of Bektashis in Thrace. 665 p. + DVD, Budapest.
- Tekin, T., (1989): XI. Yüzyıl Türk Şiiri. Dīvānu Lugāti’t-Turk’teki manzum parçalar. (Türk Dil Kurumu Yayınları 541.) Ankara.